

Al-Farabi Dalam Sumbangan Kepada Perkembangan Ilmu Falsafah Islam (The Contribution of al-Farabi's in Developing of Knowledge of Islamic Philosophy)

Ahmad Firdaus Mohd Noor¹, Khairunnisa A Shukor²

¹Akademi Pengajian Islam Kontemporari UiTM Cawangan Perak

²Akademi Tamadun Islam, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, UTM
email:¹afirdaus2209@gmail.com, ²pn.khairunnisa.a.shukor@gmail.com

Abstrac

Philosophy can be defined as an effort of seeking the truth, whereby the ultimate truth is referred to Allah. Seeking for the real meaning of life also means philosophy. Only Allah knows what is the real meaning of life. Everything we know from what Allah has revealed to us, is all true and absolute. However, everything that comes out from our thought, which is not based on Allah's revelation, those are not true and incomplete. Therefore, a number of philosophical ideas emerge as a result from human thought. The source of Islamic thought is based on revelations, which are al-Quran and as-Sunnah. So, whenever a Muslim who understands Islam talks about Philosophy, it is either a philosophy of life or a philosophy of education or other philosophies, the discussion will always be in line of Islamic principal and aim. Hence, there were many great Muslim philosophers born from Islamic Philosophy. The emergence of great Muslim scholars such as Ibn Sina, Al-Khawarizmi, Ar-Razi, Al-Farabi, Ibn Khaldun and many more is the born of precious Islamic products. This paper aims to study a great scholar in terms of his contribution to Islamic Philosophy.

Keywords: Philosophy; Islamic Philosophy; Muslim philosopher; al-Farabi

Abstrak

Falsafah merupakan satu usaha untuk mencari kebenaran, dan kebenaran itu sebenarnya hanya Allah. Kalau kita cuba mencari erti hakikat hidup, maka ini adalah falsafah. Hakikat hidup yang sebenar hanya Allah sahaja yang mengetahuinya. Segala perkara yang kita ketahui berdasarkan apa yang diberitahu oleh Allah, maka itulah yang benar dan mutlak. Apa sahaja yang kita fikirkan sendiri akan menjadi falsafah kita dan tidak bersandarkan kepada kitab Allah, maka itu tidaklah benar dan ia tidak mutlak. Maka sebab itu bermacam-macam falsafah timbul hasil pemikiran manusia. Falsafah Islam ialah falsafah yang berteraskan wahyu, iaitu al-Quran dan as-Sunnah. Jadi apabila seseorang Islam yang faham Islam membincangkan mengenai falsafah, tidak kira sama ada falsafah hidup atau falsafah pendidikan atau pun yang lain-lain, perbincangannya tidak akan lari daripada prinsip dan

matlamat Islam. Maka Falsafah Islam telah melahirkan ramai tokoh-tokoh Islam yang hebat. Lahirnya ilmuan-ilmuan hebat seperti Ibnu Sina, al-Khawarizmi, Ar-Razi, al-Farabi, Ibnu Khaldun dan ramai lagi adalah sebilangan produk-produk Islam yang sangat berharga yang berjaya dilahirkan. Kertas kerja ini bertujuan untuk mengkaji seorang tokoh yang hebat dari segi sumbangannya dalam Ilmu Falsafah Islam.

Kata Kunci : falsafah; falsafah Islam; ahli falsafah Islam; al-Farabi

A. Pendahuluan

Menurut Ibnu Khallikan (1858), nama penuh beliau ialah “Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Tarkhan ibn Awzalagh al-Farabi”. Kebanyakan ahli falsafah berpendapat bahawa al-Farabi diambil bersempena nama datuk beliau. Ada juga yang berpendapat bahawa al-Farabi itu diambil bersempena nama tempat kelahiran beliau. Beliau dilahirkan di di “Wasij, sebuah perkampungan kecil di daerah perbandaran Farab” (Bakar, 1992), iaitu “pada 258 Hijrah / 870 Masihi” (Madkour, 1963). Tetapi, Ibn Nadim pula (1970) mengatakan bahawa tempat kelahiran beliau ialah “al-Fariyab di Khurasan”.

Ada pendapat mengatakan bahawa beliau ialah seorang Parsi, tetapi al-Farabi bukan sahaja dikatakan bertutur dalam loghat “Sogdian atau dialek Turki malah penghidupan dan tabiat budaya mereka adalah penghidupan dan tabiat budaya Turki” (Mahdi, 1963). Dunlop (1971) mengatakan yang “al-Farabi datang daripada keluarga yang dihormati”. Ini kerana, bapa al-Farabi “adalah seorang pegawai tentera” (Ibn Abi ‘Usaibah, 1963). Bakar (1992) berpendapat “bapa al-Farabi berkhidmat di dalam tentera pemerintahan Samaniah yang pada masa itu memerintah sebagian besar daripada *Transoxiana*.”

Al-Farabi menerima pendidikan awal sama seperti kanak-kanak yang lain iaitu pendidikan tradisional, penekanan kepada pemahaman al-Quran yang dijalankan sa ma ada “di bawah pengajaran tutor persendirian di rumah-rumah mereka ataupun di sesi formal di masjid-masjid” (Bakar, 1992). Tetapi apabila meningkat dewasa, pendidikan ini dilanjutkan kepada subjek-subjek yang lebih komprehensif seperti “nahu, kesusasteraan, ilmu-ilmu keagamaan terutamanya fikah, tafsir, ilmu hadith dan aritmetik asas” (Nasr, 1968). “Digalakkan oleh perasaan ingin tahu, beliau perlu meninggalkan rumah dan merantau ke tempat lain untuk meningkatkan ilmu pengetahuan” (Madkour, 1963).

B. Metode Penelitian

Metode yang digunakan dalam kajian ini menggunakan metode atau pendekatan kepustakaan (*library research*). Penulis berusaha untuk mengkaji kitab-kitab yang menuliskan tentang riwayat hidup, dan pemikiran Al Farabi yang telah memberikan sumbangan dalam perkembangan falsafah Islam.

C. Pembahasan

C.1 Kronologi Kehidupan Al-Farabi

Al-Farabi dikenali sebagai “guru kedua” (al-Farabi, 1993). Kebanyakan riwayat hidup beliau ditulis oleh penulis-penulis terkemuka beberapa abad selepas kematian beliau. Nama al-Farabi sendiri mula dikenali ramai apabila Ibn Sina mula merujuk kepada beberapa karya beliau di dalam penulisannya. “Al-Farabi tidak menulis autobiografi dirinya dan tiada pula daripada anak-anak muridnya yang berhasil menulis sesuatu tentang diri beliau sepertimana yang dilakukan oleh al-Juzjani lakukan untuk tuannya, Ibnu Sina” (Madkour, 1963). Menurut McGuckin de Slane (1961), “al-Farabi mempunyai ramai penuntut”. Tetapi hampir kesemua sumber rujukan dalam tugas ini, hanya dua orang penuntut sahaja yang diberi keutamaan, iaitu Abu Zakariya Yahya ibn Adi dan saudara beliau, Ibrahim. Sungguh pun begitu, karya-karya beliau yang masih ada, dimanfaatkan di universiti-universiti di Timur Tengah dan menjadi buku teks di sekolah-sekolah. Al-Farabi juga dikaji oleh masyarakat Barat, dan di Latin, beliau dikenali sebagai “Alfarabius dan Avennasar” (al-Farabi, 1993).

Kehidupan al-Farabi bermula ditempat kelahiran beliau sendiri, iaitu di Farab. Beliau mendapat pendidikan awal dan pendidikan lanjutan di situ, dan merantau untuk menambah pengetahuan. Menurut Nasr (1964), al-Farabi “memiliki daya akal yang sangat tinggi sejak dari awal lagi dan mempunyai kelebihan menguasai hampir kesemua bidang ilmu pengetahuan.” Tempat pertama yang dituju beliau ialah Baghdad. Baghdad ialah: “sebuah pusat pembelajaran yang hebat sepanjang abad ke-4/ ke-10, adalah secara lazimnya destinasi pertama beliau, di mana beliau berjumpa dengan dengan bermacam-macam ahli

cendekiawan, di kalangan mereka ialah ahli falsafah dan penterjemah” (Madkour, 1963).

Menurut Mahdi (1963), al-Farabi berhijrah ke Baghdad bertujuan “menyempurnakan pendidikan peringkat tinggi di dalam bidang fikah dan ilmu keagamaan yang lain.” Dengan tertumpunya ahli-ahli cendekiawan yang mahir dalam pelbagai bidang, ini membuka peluang yang luas untuk beliau belajar perkara-perkara baru. Mahdi (1963) juga menyatakan bahawa di sinilah al-Farabi “buat pertama kalinya, mula mempelajari muzik.” Oleh kerana ilmu fikah beliau yang tinggi, beliau kemudiannya dilantik menjadi qadi. Tetapi, pada akhirnya, beliau berhenti menjadi qadi untuk mendalami bidang falsafah.

Mahdi (1963) menyatakan bahawa al-Farabi belajar ilmu falsafah di dalam bahasa Greek atau Parsi, tetapi kenyataan ini ditolak oleh Madkour (1963) yang menolak kenyataan itu. Al-Farabi ‘menjadi penuntut kepada seorang penterjemah dan pentafsir falsafah Greek, Abu Bishr Matta b. Yunus’ (al-Farabi, 1993). Matta Ibn Yunus, seorang yang terkenal dalam ilmu logik, “ahli falsafah Nestorian yang pada satu masa dulu pernah menjadi penuntut atau pelajar kepada al-Marwazi dan Quwairi, telah menjadi begitu tua dan mencapai nama yang terpuji dalam bidang logik” (Bakar, 1992).

Kebanyakan sumber rujukan kajian ini menyebut Ibn Hailan sebagai guru beliau, kecuali Ibn Khallikan seperti yang dirujuk dalam Gutas (2005) yang “menambah Abu Ibn Matta” sebagai guru beliau. Ini kerana Matta sudah mula popular dalam bidang falsafah dan Ibn Khallikan beranggapan bahawa amat mustahil jika al-Farabi tidak menjadi penuntut beliau. Orang yang menjadi guru pertama beliau dalam logik ialah Yuhanna Ibn Hailan yang berada di Harran. Tidak berapa lama selepas itu, “beliau meninggalkan Baghdad, bersama gurunya ke Konstantinopol untuk melawat dan belajar di sebuah pusat pengajian falsafah yang berkait rapat dengan pusat pengajian di Iskandariah” (Gyekye, 1974). Pada 910 Masihi/ 297 Hijrah, beliau meninggalkan Baghdad dan menumpukan sepebuhnya dalam bidang falsafah, seperti menulis dan mengajar.

Kemelut politik di Baghdad “memaksa Khalifah al-Muttaqi, wazir-wazir dan pengawal keselamatannya meninggalkan kota Baghdad” (Bakar, 1992). Al-Farabi menjauhkan dirinya daripada perebutan kuasa politik, pertikaian agama dan

mazhab di Baghdad. Satu-satunya hubungan dengan istana ialah Ibn al-Furat, Ali b Isa dan Ibn Muqlah, wazir-wazir penaung kepada sains falsafah. Pada tahun 936 M / 324 H, beliau menulis Kitab al-Musiqa al-Kabir atas permintaan Abu Ja'far Muhammad ibn al-Qasim al-Kharki, wazir Khalifah al-Radi. Beliau menulis "Fusul al-Madani tentang pertikaian politik di Baghdad" (Dunlop, 1971).

Oleh itu, pada tahun 942 Masihi/ 330 Hijrah, beliau berpindah pula ke Damsyik, menetap selama 2 tahun, bekerja sebagai tukang kebun pada waktu siang dan menulis di waktu malam. Apabila al-Farabi berhijrah ke Mesir pada 944 Masihi/ 322 Hijrah, beliau terperangkap di dalam pertikaian politik di antara Hamdaniah dari Mosul dan Iksidiah dari Syria, di mana Aleppo jatuh ke tangan Hamdaniah. Pada tahun 949 Masihi / 337 Hijrah, Al-Farabi menulis Kitab al-Siyasat al-Madaniyat dalam 6 fusul (Ibn Khallikan, 1858). Kitab ini membincangkan tentang politik Mesir ketika itu.

Beliau kemudiannya berhijrah semula ke Damsyik pada 949 Hijrah/ 338 Masihi. Al-Farabi dijemput ke istana Aleppo pada 943 Hijrah/ 330 Masihi, oleh pemerintah baru Syria yang bergelar Sayfal-Dawlah "dan menjadi sebahagian daripada bulatan ilmunan di Sayf al-Dawla Hamdani" (al-Farabi, 1993). Al-Farabi menarik perhatian baginda dengan kehebatan beliau dalam pelbagai bahasa, kepakaran dalam ilmu falsafah dan muzik. Beliau menghabiskan usia hayatnya sebagai cendekiawan apabila meninggal dunia pada usia 80 tahun. Beliau dikuburkan di sebuah perkuburan di bahagian luar pintu selatan atau pintu sampingan / al-Bab al-Saghir. Amir Sayf al-Dawlah sendiri "menghadiri upacara pengkebumian beliau sebagai tanda penghormatan" (Madkour, 1963).

C.2 Falsafah al-Farabi

Al-Farabi ialah seorang pelopor dalam sejarah awal perkembangan falsafah Islam di mana ia dikenali sebagai '*Farabism*' atau '*Farabism*'. Kebanyakan daripada idea dan penulisan beliau dipengaruhi oleh falsafah Aristotle dan beberapa idea Plato. Tetapi, kajian yang terperinci dalam bidang ini membuatkan al-Farabi tidak menerima terus idea-idea tersebut, tetapi membuat beberapa komentari terhadapnya.

Karya-karya beliau dipetik dan dibincangkan secara terperinci. Malah, karya beliau sendiri menjadi lebih hebat daripada guru beliau, Matta, kerana bahasa dan penerangan yang sistematik dan harmoni. Ini diakui oleh Madkour (1963) yang menyatakan: “Beliau telah mengambil beberapa doktrin daripada ahli-ahli falsafah yang lepas, menyusun semula di dalam bentuk yang boleh diadaptasi kepada suasana budaya beliau sendiri dan mencantumkan doktrin-doktrin itu dengan rapat, dan menjadikan falsafah beliau sangat sistematik dan harmoni.”

Penulisannya yang mudah difahami membuatkan beliau menjadi lebih terkenal daripada gurunya sendiri, Matta. “Para sarjana, sama ada tradisional atau moden memuji bahasa Arab beliau yang mudah dan jelas membincangkan sesuatu di dalam bentuk prosa kefalsafahan” (Bakar, 1992). “Beliau menggunakan contoh-contoh yang banyak dan biasa terdapat di kalangan masyarakat zamannya” (Rescher, 1962). Ini jelas membuktikan bahawa beliau sangat mengambil berat tentang penterjemahan dan penulisan yang selari dengan adat resam masyarakatnya. Beliau juga tidak setuju dengan al-Kindi yang membuat penterjemahan tanpa menganalisa apa yang boleh dipraktikkan di dalam masyarakat Arab ketika itu. Adamson (seperti yang dirujuk dalam Reisman (seperti yang dirujuk dalam Adamson & Tailor, 2005) juga menyatakan di mana “beliau tidak membuat mana-mana rujukan kepada idea-idea sama ada al-Kindi, atau yang terbaru, [Abu Bakr al-Razi](#), yang menyatakan dengan jelas bahawa beliau tidak merasakan pendekatan mereka terhadap falsafah adalah betul atau yang praktikal.”

Falsafah bukanlah bidang yang mudah difahami. Penterjemahan tanpa pemahaman hanya akan mengelirukan pembaca dan penuntut falsafah. Maka, al-Farabi menuntut ilmu falsafah, dengan memberi penekanan pada bidang logik, dan menulis semula komentari bidang itu, disesuaikan dengan budaya masyarakat Arab dan agama Islam. Menurut Mahfuz (1975):

“Beliau menjelaskan segala kepayahannya, menerangkan rahsiannya, memudahkan kefahaman terhadapnya dan menyediakan segala keperluan bagi membolehkan diterima dengan waras; di dalam karya yang terpuji daripada segi ketepatan gaya dan kehalusan huraian, memunculkan di dalamnya apa yang gagal ditimbulkan oleh al-Kindi dan lain-lain seperti seni penganalisaan dan cara yang sesuai bagi menyampaikan pengajaran”.

Tidak seperti ahli falsafah yang lain, al-Farabi telah membuat analisa yang sangat teliti, sehingga sanggup merantau untuk mendalami ilmu falsafah. Akhirnya beliau menghabiskan sisa-hidup dengan mengajar dan menulis dalam bidang falsafah, terutamanya logik dan falsafah politik, dengan mengadaptasi elemen-elemen falsafah ini ke dalam masyarakat Arab dan pengajaran Islam. Mengikut al-Farabi (1993), beliau telah “menerapkan komponen-komponen falsafah Platonik dan Neo-Platonik ke dalam tamadun Arab-Islam sendiri.” Beliau bukan sahaja menerapkan idea-idea falsafah ke dalam budaya masyarakat Arab, malah menjadikan ia selari dengan pengajaran Islam, bukannya bertindak sebagai penafian kepada agama, seperti contoh kewujudan Allah, Rasul dan wahyu.

C.3 Logik

“Beliau menumpukan lebih banyak usaha dan tenaga kepada bidang logik berbanding dengan bidang-bidang lain” (Bakar, 1992). Di antara kitab-kitab logik yang beliau hasilkan ialah Kitab al-Huruf; yang menerangkan dengan jelas tentang hubungkait di antara ilmu logik dan tatabahasa Bahasa Arab dan Kitab al-Burhan; yang membezakan 2 perilaku kognitif dalam pemikiran manusia iaitu *tasawwur* (mudah) dan *tasaddiq* (kompleks).

Logik ialah satu bentuk tatabahasa alam yang perlu diikuti sebagai undang-undang. “Tatabahasa tertumpu kepada undang-undang bahasa dan bahasa adalah berbeza ke atas orang ramai dan bangsa-bangsa tetapi logik berurusan dengan minda manusia yang sama di mana ia sama di mana-mana dan ada di setiap tempat” (Madkour, 1963).

Adamson (t.t.) juga menyatakan hubungan antara tatabahasa dan logik dalam falsafah logik al-Farabi iaitu:

“Logik dalam beberapa cara di samakan dengan tatabahasa di mana ia mewujudkan undang-undang perkataan. Tetapi, ia berbeza daripada tatabahasa yang mewujudkan undang-undang bahasa untuk beberapa negara, di mana logik mewujudkan undang-undang yang sama untuk semua bahasa”.

Di sini, dapat kita saksikan, al-Farabi cuba mengasimilasikan tatabahasa dan logik, tetapi logik dianggap sebagai undang-undang secara menyeluruh, di mana jika ia diikuti, manusia akan mencapai kejayaan. Logik juga ialah rutin hidup

yang mengikut tatacara yang sistematik. Sekiranya ia diikuti, manusia dapat membezakan baik dan buruk sesuatu perkara. “Kesenian logik memberi, secara umum, undang-undang di mana, jika diikuti, akan dapat membetulkan minda dan memandu manusia ke arah jalan yang betul, berpaling daripada keburukan kesalahan” (Madkour, 1963).

C. 4 Kesatuan Falsafah

Kesatuan falsafah bermaksud kesemua teori-teori falsafah perlu bersatu dan lengkap-melengkapi antara satu sama lain. Biar pun terdapat ahli-ahli falsafah Greek yang hebat, kesemuanya perlu bersatu di bawah satu bumbung falsafah. Al-Farabi berpendapat bahawa “falsafah sememangnya satu unit” (Madkour, 1963). Sungguh pun terdapat idea-idea yang berbeza di antara ahli-ahli falsafah seperti Plato, Aristotle dan kumpulan ahli-ahli falsafah yang lain, kesemuanya terdiri daripada satu sekolah falsafah, iaitu fahaman yang sama.

Menurut Schuon (1981), yang memberi komen terhadap karya metafizik al-Farabi menyatakan bahawa metafizik “adalah karya istimewa kerana kejayaannya menjalinkan tokoh Greek yang besar ke dalam sintesis yang satu dan terjalin kerana apa yang ingin mereka lihat (iaitu ahli falsafah Muslim) bukannya sistem tetapi kebenaran.” Beliau telah menyatukan idea-idea falsafah Greek yang terkemuka dan menjalinkan ia menjadi kesatuan falsafah, seperti karyanya dalam bidang metafizik. Karya-karya yang telah beliau hasilkan dalam bidang metafizik “memperlihatkan asas pembangunan intelektual beliau dan sumber kesatuan idea beliau yang kaya dengan unsur-unsur kefalsafahan, tetapi juga akan nilaiketokohnya sebagai ahli metafizik” (Bakar, 1992)

Beberapa pengikut ahli falsafah hebat yang fanatik telah mewujudkan jurang di antara mereka dengan menekankan beberapa perbezaan di dalam teori-teori ahli-ahli falsafah tersebut dan adakalanya mereka tidak sedar bahawa mereka telah tersilap tafsir. Sepatutnya, mereka mengharmonikan perbezaan doktrin di antara tokoh-tokoh ini, tetapi apa yang berlaku ialah mereka. Al-Farabi sangat berhati-hati dengan kesatuan falsafah ini, seperti yang dinyatakan oleh Madkour (1963), “al-Farabi, sebagai seorang ahli falsafah dan ahli sejarah, sangat berwaspada dengan bahaya pembahagian di dalam falsafah.”

C.5 Teori 10 Kebijaksanaan

Teori 10 Kebijaksanaan “menerangkan dua dunia iaitu dunia dan akhirat” (Madkour, 1963). Al-Farabi telah mewujudkan satu hubungan iaitu dunia dan akhirat, di mana hubungan ini memerlukan di antara satu sama lain. Beliau menengahkan konsep ketuhanan dan agama di dalam falsafah. Menurut al-Farabi, Tuhan itu berdiri dengan sendiri dan “tidak memerlukan yang lain untuk kewujudan diriNya.” (Madkour, 1963).

Black (seperti yang dirujuk dalam Adamson & Taylor, 2005) menyatakan, “ini telah lari daripada pandangan Aristotle, yang mengatakan Tuhan ialah penyebab formal alam ini bergerak semata-mata, tetapi dengan melakukan sedemikian ia menjadikan model itu lebih sesuai dengan idea-idea ahli-agama.” Aristotle tidak mahu mengkolaborasikan falsafah dan agama. Oleh itu, beliau telah menafikan hak kebijaksanaan Tuhan yang utama di dalam teori beliau. Walhal, al-Farabi telah menjadikan Tuhan, agama dan wahyu sebagai kebijaksanaan utama dengan menyatakan bahawa “Tuhan adalah intelek dan mengetahui segala-galanya dengan mengetahui diriNya sendiri.” (Adamson, t.t.). Di sinilah, al-Farabi melabelkan Tuhan itu sebagai ‘Yang Satu’ (*the One*), iaitu ‘Penggerak Utama’ kepada semua putaran yang berlaku.

Menurut al-Farabi, terdapat 10 kebijaksanaan kerana ia “terdiri daripada kebijaksanaan pertama dan 9 kebijaksanaan planet-planet dan alam” (Madkour, 1963). Kebijaksanaan pertama dirujuk kepada kebijaksanaan Tuhan, di mana Tuhan mempunyai kuasa untuk berdiri dengan sendiri dan 9 planet lagi mempunyai kebijaksanaan yang digerakkan oleh kebijaksanaan pertama. Putaran alam dikatakan spiritual iaitu alam yang sujud sentiasa berhubung dengan kuasa hebat iaitu *the One*. Menurut Greek kuno, apa yang syurgawi itu suci dan yang duniawi itu tidak suci. Bagi mereka, syurgawi itu merujuk kepada apa yang ada di langit. Tetapi, Islam pula mengatakan syurga itu suci, sumber wahyu dan destinasi yang berkesinambungan.

C.6 Teori ‘Aql (Intelek)

Teori ‘aql ini dikenali juga sebagai teori pengetahuan. Teori ini adalah teori beliau sendiri di dalam bidang falsafah dan ia ada kaitan dengan teori

kebijaksanaan dan teori kerasulan. Ini telah menjadi asas kepada teori metafizik yang telah beliau huraikan di dalam karya-karya beliau. Di antara kitab-kitab metafizik yang ditulis beliau seperti *Ta'liqat fi'l-hikmah* dan *Kitab fi zuhur al-falsafah*, “membicarakan tentang punca-punca metafizik dan pernyataan sejarah bagi Sophia atau hikmah, yang sebenarnya merupakan hikmah sepanjang zaman, yang menduduki hati setiap agama yang diwahyukan dan hakikatnya daripada Tuhan Yang Maha Esa” (Bakar, 1992). Menurut Frederick (1980):

“Beliau percaya bahawa tujuan utama pengetahuan ialah pengetahuan terhadap Tuhan dan sifat-sifatNya, satu pengetahuan di mana ia mempunyai kesan secara falsafah ke atas peribadi manusia dan membantu ia untuk mencari tujuan utama kewujudannya, sementara itu merangsang intelek secara tidak langsung di mana ia sepatutnya mencapai kebijaksanaan, di mana al-Farabi tekankan ia sebagai tahap yang paling tinggi dalam pencapaian intelek yang dibenarkan kepada manusia dalam hidup”.

Beliau juga mengetengahkan konsep ‘Punca Pertama’ (*First Cause*) iaitu Tuhan. Seperti contoh, “dalam cubaan beliau untuk berfikir melalui keadaan semulajadi bagi *Punca Pertama*, al-Farabi menemui limitasi kepada pengetahuan manusia” (Netton, 2008). Menurut (Adamson t.t.), Tuhan perlu “diberi nama yang paling sempurna, di mana maksud yang kepelbagai dalam diriNya tidak dibenarkan.” Ini bermaksud, Tuhan itu tidak boleh disekutukan dengan makhluk-makhluk yang lain. Bagi beliau, Tuhan itu sempurna dan tiada yang sama denganNya. Madkour (1963) telah menerangkan sumbangan al-Farabi di dalam teori ini, di mana ‘aql terbahagi kepada 2; (1)Teori (ia membantu jiwa untuk mencapai kesempurnaan) (2) Praktikal (mencari apa yang sepatutnya dilakukan)

Kategori praktikal pula terbahagi kepada 3, iaitu; *material* (menekankan jiwa/ sebahagian daripada jiwa mempunyai kuasa), *habitual* (apabila kebijaksanaan dipraktikkan) dan *acquired* (tahap di mana ‘aql manusia disusun untuk menerima bentuk-bentuk abstract). Menurut al-Farabi (1993), ‘aql dari segi teori ialah “pengetahuan tentang Pencipta, yang Maha Agung, penyebab aktif kepada semua benda dan pemerintah dunia ini dengan kebijaksanaanNya and keadilan.” Menurutny lagi, ‘aql dari segi praktikal dan etikal untuk manusia yang terdiri daripada pengajuan kepada Pencipta, selagi dia mampu, dengan membuat sikap-sikap yang mengagumkan” (al-Farabi, 1993). Apabila seseorang itu

mencapai tahap *habitual*, iaitu seseorang itu melaksanakan kebijaksanaannya, manusia itu dikatakan “mampu memahami dirinya sendiri” (Madkour, 1963). Manakala, *acquired* pula ialah tahap tertinggi di mana ia, dengan sendirinya akan terus berkembang ke tahap perpaduan secara spiritual, kegembiraan dan galakkan.

Oleh sebab itu, teori ini ada kaitan dengan teori kerasulan, kerana al-Farabi berpendapat bahawa perkara-perkara abstrak, termasuk alam ghaib dan ketuhanan, adalah kebijaksanaan utama kepada seorang rasul. Hanya rasul yang dapat memahami kebijaksanaan ini, apabila baginda mempunyai hubungan terus dengan Tuhannya demi mencapai kesempurnaan dan kebahagiaan. “Kebahagiaan sebenar yang baginya adalah ‘kebahagiaan’ duniawi dan kebahagiaan abadi di dalam penghidupan di hari kemudian” (Osman, 1992).

C.7 Teori Kerasulan

Rasul ialah “orang yang dianugerahi dengan anugerah yang boleh barsatu dengan Tuhan dan mempunyai keupayaan untuk menyampaikan kehendakNya” (Madkour, 1963). Teori kerasulan ini ada kaitan dengan falsafah politik beliau dan teori etika dan ia menjadi asas kepada psikologi dan metafizik. “Beliau membicarakan tentang persoalan falsafah yang berkaitan dengan Shari’ah, terutama sekali di dalam penulisan beliau tentang politik dan ketatanegaraan” (Osman, 1992). Menurut Rescher (1962), beliau adalah “pakar pertama di dalam pengkajian politik di kalangan manusia berbahasa Arab.” Menurut (A damson t.t.), kebanyakannya al-Farabi merujuk kepada *Ethics*, karya Aristotle dan *Republic* karya Plato.

Terdapat beberapa kriteria bagi seorang Rasul dan yang paling penting baginda “mempunyai imaginasi yang menyerlah di mana baginda boleh berkomunikasi melalui agen kebijaksanaan sama ada tidur atau jaga dan dapat mencapai hingga ke halusinasi (bayangan) dan inspirasi” (Madkour, 1963). Tetapi, Aristotle menafikan bahawa mimpi ialah wahyu dari Tuhan. Seorang rasul juga perlu menggunakan kebijaksanaan baginda untuk memikul tanggungjawab yang telah Tuhan berikan. Kerana itu, al-Farabi lebih menekankan tokoh nabi-raja, berbanding ahli falsafah-raja yang diketengahkan oleh ahli-ahli falsafah Greek yang lain. “Tokoh ‘nabi-raja’ yang dikemukakan oleh Plato ditafsirkan oleh

al-Farabi sebagai merujuk kepada nabi yang membawa syari'ah atau peraturan dan undang-undang Ilahi" (Osman, 1992)

Di dalam, beberapa falsafah politik, beliau telah menekankan 'Bandar Contoh' sebagai salah satu ideanya. "Beliau membayangkan bandarnya sebagai satu entiti yang menyeluruh, sama seperti sebuah badan yang berorganisasi" (Madkour, 163). "Kerjaya Nabi Muhammad SAW mencapai kemuncak dengan kelahiran Madinat al-nabi (Kotaraya Nabi) yang bagi kaum Muslimin adalah satu ikhtisar penghidupan sosiopolitik yang sempurna di dalam Islam" (al-Attas, 1976). "Beliau juga berusaha membawa semula kesatuan politik, membuatkan sains politik sebagai teras dalam falsafah beliau, menyokong beliau dalam sistem undang-undang" (al-Farabi, 1993). Sungguh pun al-Farabi merujuk kepada karya Aristotle, beliau terus menerangkan teori falsafah politik dan meninggalkan etika, seperti yang diterangkan oleh Plato.

Al-Farabi juga menerangkan konsep sosiopolitik dalam teori ini, di masa manusia perlu hidup bermasyarakat untuk mencapai kesempurnaan, seperti yang dinyatakan oleh al-Farabi (1993), komuniti yang ideal wujud di mana "semua orang bekerjasama untuk mencapai kebahagiaan." Manusia tidak akan mencapai kebahagiaan dengan berseorangan. Setiap orang mempunyai peranan masing-masing, seperti mana yang telah ditugaskan oleh nabi-raja, untuk mencapai kebahagiaan bersama. Oleh itu, matlamat utama falsafah politik ini ialah menerangkan negara yang bermoral. Menurut Gutas (2005) "negara bermoral terbentuk apabila manusia bersatu untuk jadi bermoral, membuat perkara mulia dan bekerjasama mencapai kegembiraan."

Al-Farabi menyatakan bahawa Nabi Muhammad SAW. ialah pemerintah yang agung di mana Madinah, yang ketika itu di bawah pemerintahan baginda, ialah negara yang ideal. Ini menerangkan di mana nabi-raja mempunyai hubungan terus dengan punca kebijaksanaan baginda, iaitu Allah SWT. terutamanya dari segi pernyataan undang-undang dan wahyu. "Idea Plato tentang undang-undang ketuhanan Greek dapat menjadi satu pedoman bagi mengkaji dan memahami kesemua undang-undang agama, termasuk Shar'ah Islam" (Mahdi, 1963). Menurut al-Farabi (1993), merangka undang-undang untuk masyarakat bukan

bermaksud “rakyat perlu patuh dan rajin, tetapi mereka juga perlu mempunyai moral yang terpuji dan sikap yang diterima akal.”

C. 8 Muzik

Al-Farabi mengkritik karya terjemahan al-Kindi yang telah menterjemah muzik Greek tanpa penganalisaan. Beliau juga telah mengasingkan beberapa idea dan teori muzik Greek yang tidak praktikal bagi orang Arab. Beliau beranggapan muzik memainkan peranan yang penting kepada manusia. “beliau pernah menulis risalah tentang pentingnya pengubatan dengan menggunakan kaedah kesan muzik ke atas jiwa” (Bakar, 1992). Ada juga beberapa penggiat seni mengatakan bahawa al-Farabi mampu mengekspresikan apa yang disampaikan, di mana ketika beliau menyanyi lagu sedih, orang akan menangis dan apabila beliau menyanyi lagu berusur humor, orang akan ketawa.

Kitab agung yang telah beliau hasilkan ialah Kitab al-Musiqā al-Kabir iaitu pada 936 Masihi / 324 Hijrah. “Beliau menulis Kitab al-Musiqā al-Kabir atas permintaan Abu Ja’far Muhammad ibn al-Qasim al-Kharkī, wazir Khalifah al-Radi” (Ibn Abi Usaibi’ah, 1963). “Di antara karyanya yang banyak bilangan di dalam ilmu muzik, kitab yang disebutkan di atas iaitu, Kitab al-musiqā al-kabir telah dianggap oleh orang ramai sebagai karya muzik yang paling penting tentang teori muzik di Zaman Pertengahan” (Bakar, 1992). Karya agung ini mengandungi falsafah muzik, akustik asas, sistem nada, melodi dan irama, diskripsi alat-alat muzik, intonasi suara, hubungan di antara bahasa dan muzik.

“Ianya merupakan sebuah usaha yang menunjukkan kemajuan yang lebih tinggi daripada teori muzik Greek” (Farmer, 1934). Kehebatan al-Farabi dikagumi dan diwarisi dalam pelbagai bentuk seperti risalah, alunan dan sama’ di beberapa tariqah. “Tariqah Mawlawi di Anatolia misalnya terus memainkan lagu-lagu yang digubah oleh al-Farabi hingga ke hari ini” (Nasr, 1964).

C.9 Psikologi

Al-Farabi menerangkan psikologi dalam cabang psikologi sosial. Teori ini menyatakan “orang yang mengasingkan diri tidak akan mencapai kesempurnaan” (Gutas, 2005). Ini bermaksud, kebahagiaan dapat dicapai apabila semua orang

bekerjasama untuk mencapai kebahagiaan. Menurut (al-Farabi t.t.), “individu yang terasing tidak mampu mencapai kesempurnaan dengan sendirinya, tanpa bantuan orang lain.” Pendapat ini disokong oleh Haque (2004) di mana untuk “mencapai apa yang perlu untuk kesempurnaan, setiap orang perlu tinggal di kawasan kejiranan dan bergaul dengan mereka.”

Al-Farabi juga menekankan peranan imaginasi kepada nabi-raja. Oleh itu, nabi-raja, yang mempunyai kemampuan ini dapat menjadi rujukan terus kepada rakyat baginda di mana baginda mempunyai hubungan terus dengan sumber wahyu. Menurut Black (seperti yang dirujuk oleh Adamson & Taylor, 2005):

“Maka itulah yang membuatkan ilmu kenabian itu unik bukannya kandungannya, di mana ia juga dapat diperolehi oleh ahli-ahli falsafah melalui demonstrasi dan intelek, tetapi ia lebih kepada bentuk yang digambarkan oleh imaginasi nabi”.

Bidang ini juga menerangkan mimpi, takwil mimpi dan sebab-sebab bermimpi. Nabi-raja “mempunyai imaginasi yang menyerlah di mana baginda boleh berkomunikasi melalui agen kebijaksanaan sama ada tidur atau jaga dan dapat mencapai hingga ke halusinasi (bayangan) dan inspirasi” (Madkour, 1963). Ini mengangkat martabat mimpi sebagai satu agen wahyu, sungguh pun ia dinafikan oleh Aristotle. Karya beliau yang bertajuk ‘Sebab-sebab Mimpi’, bab 24 di dalam ‘Buku Pendapat Masyarakat Tentang Bandar yang Ideal’ ialah sebuah buku yang “menceritakan tentang mimpi, takwil mimpi, ciri-ciri mimpi dan sebab-sebab bermimpi” (Haque, 2004).

D. Penutup

Al-Farabi ialah ahli falsafah Islam yang mengkaji setiap apa yang dipelajari untuk kegunaan Muslim sejagat. Beliau bukan sahaja membuat sumbangan besar terhadap masyarakat dan budaya Arab, malah mengkolaborasikan falsafah ke dalam ajaran Islam. Dengan mengkaji falsafah Greek, beliau telah menjadikan ilmu itu selari dengan agama, praktikal dan tidak bercanggah dengan agama. Teori-teori beliau juga mengangkat martabat seorang Muslim yang kini menjadi sumber rujukan barat di dalam bidang falsafah. Penulisan yang mudah difahami dan penjelasan yang mudah dirujuki membuatkan beliau seorang tokoh yang dihormati dan disegani.

Beliau juga menunjukkan usaha yang bersungguh-sungguh untuk membawa Muslim ke arah ilmu duniawi dan ukhrawi. Dengan memelopori pelbagai bidang ilmu, beliau kini menjadi sumber rujukan utama yang menjadi kebanggaan Muslim. Pengetahuan beliau bukan sahaja mengenai falsafah, malah beliau turut membuat sumbangan besar dalam bidang muzik dan psikologi. Teori-teori falsafah beliau bukan sahaja berkisar tentang falsafah Greek, malah bidang ini merangkumi beberapa cabang bidang lain seperti metafizik, logik dan falsafah politik.

Dengan sumber rujukan yang terhad ketika itu, al-Farabi telah mengabdikan seluruh hidup beliau untuk mengejar ilmu di mana beliau telah merantau ke merata tempat dan berjumpa dengan beberapa orang guru yang sangat hebat. Bukan itu sahaja, beliau juga membuat komentari terhadap apa yang telah dipelajari dan mencetuskan idea-idea baru yang membuka lembaran baru dalam bidang falsafah Islam. Al-Farabi juga membuat kajian dan menjadi lebih hebat daripada guru-guru beliau sendiri dengan menghasilkan karya-karya yang mengagumkan.

Seharusnya, masyarakat hari ini khususnya para pelajar dapat menjadikan tokoh-tokoh Islam yang hebat ini sebagai idola dan pembakar semangat yang menaikkan motivasi mereka untuk lebih berusaha dan berjaya. Semoga perkongsian ini memberi manfaat buat semua.

Daftar Pustaka

- Adamson, P. (t.t.) *Arabic Philosophy, Lecture 6: al-Fârâbî on Logic and the Sciences*. Dirujuk pada Nov 9, 2009, daripada <http://www.muslimphilosophy.com/farabi/art/arabichd.html>
- Adamson, P. (t.t.) *Arabic Philosophy, Lecture 7: al-Fârâbî's Metaphysics and Cosmology*. Dirujuk pada Nov 9, 2009, daripada <http://www.muslimphilosophy.com/farabi/art/arabichd.html>
- Adamson, P. & Taylor, R. (2005). *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- al-Farabi. (1993). *Prospects: The Quarterly Review of Comparative Education*, 23 (1), 353-372.
- al-Farabi. (t.t.). Dirujuk pada Nov 9, 2009, daripada <http://en.wikipedia.org/wiki/Al-Farabi>

- Bakar, O. (1992). *Al-Farabi: Kehidupan, Hasil Karyanya dan Peri Penting Tokoh*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Dunlop, D.M. (1971). *Arab Civilization up to 1500 A.D.* London: Cambridge University Press.
- Farmer, H.G. (1934). *Al-Farabi's Arabic – Latin Writings on Music*. Glasgow: The Civic Press.
- Gutas, D. (2005). *Farabi: Encyclopedia Iranica*. Dirujuk pada Nov 9, 2009, daripada <http://www.muslimphilosophy.com/farabi/art/v9f277.html>
- Gyekye, K. (1974). *Arabic Logic: Ibn al-Tayyib's Commentary on Porphyry's Eisagoge*. Albany: State University of New York Press.
- Haqae, A. (2004), "Psychology from Islamic Perspective: Contributions of Early Muslim Scholars and Challenges to Contemporary Muslim Psychologists", *Journal of Religion and Health*. 43 (4), 357-377.
- Ibn Abi 'Usaibah. (1963). 'Uyun al-Anba' fi Tabaqat al-Atibba'. Beirut. Terjemahan Mahfuz, H.A. (1975). *Al-Farabi fi'l-maraji' al-'arabiyah*. Baghdad.
- Ibn al-Nadim. (1970). *The Fihrist of al-Nadim*. Terjemahan Dodge, B. New York: Columbia University Press.
- Ibn Khallikan. (1858). *Wafaydt al-A'ydn*. Cairo.
- Madkour, I. (1963). *A History of Muslim Philosophy: al-Farabi*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- McGuckin de Slane, W. (1961). *Ibn Khallikan Biographical Dictionary*. Paris: Johnson Reprint Corporation.
- Mahdi, M. (1963). *History of Political Philosophy: Al-Farabi*. Suntingan Strauss, L. dan Cropsey, J. Chicago
- Nasr, S.H. (1964). *Three Muslim Sages*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nasr, S.H. (1968). *Science and Civilization in Islam*. Cambridge: Harvard University Press.
- Netton, I.R. (2008), "Breaking with Athens: Alfarabi as Founder, Applications of Political Theory by Christopher A. Colmo", *Journal of Islamic Studies*. 19 (3): 397 - 398.
- Rescher, N. (1962). *Al-Farabi: An Annotated Bibliography*. Pittsburgh: Pittsburgh University Press.
- Schuon, F. (1981). *Sufism: Veil and Quintessance*. London: World Wisdom Books.